

նէն ապահովն է : Հասակը չառած մարդուն մտածածը՝ շուտով բան առաջ տանելու յարմար է , բայց ապահովութիւն չունի , որ ամենէն հարկաւորն է : Երբ վտանգաւոր տեղ մը քալելու ըլլայ՝ քայլը չառած ոտքովը կը փորձէ որ արդեօք ապահով է կոխած տեղը , որպէս զի չըլլայ թէ փտտած տախտակի վրայ կոխէ . անով թէ և կամայ՝ բայց առանց վտանգի առաջ կ'երթայ : Իսկ պատանին թէպէտ քայլերը շուտ շուտ կ'առնէ ու առաջ կ'երթայ , բայց շատ անգամ փոքր կ'իյնայ :

Սողոմոն որ ամէն երիտասարդներէն աւելի իրաւունք ունէր ծերերու խորհրդէն վեր դնելու իր մտածածը , բայց այսու ամենայնիւ իր ծերութեան աւտենը ուրիշ կերպ սկսաւ մտածել , ու երիտասարդին փոփոխամտութիւնը ու բռնած ճամբուն անհաստատութիւնը ցուցնելու համար , չորս բանի խելքս չհասնիր ըսաւ . « Լրծիւին օգու մէջ թողուցած ճամբուն , օձին քարի վրայ , նաւուն ծովու վրայ ձգած հետոցը , ու երիտասարդի մը բռնած ճամբուն » :

\*

Մեղա , ճղաւն և ճանճ :

ՄԵՂԱԻ մը կանուխ ելած առւտրանց կ'երթար ժողովելով բերքն անուշ ծաղկանց . ճրպուռն ալ ու ճանճն հոն հանդիպելով Բսկըսան քննել մեղր սուր խելքով . ճրպուռը կ'ըսէր . « Իրաւ ո՞վ մեղու Բու մեղրդ կ'աժէ շատ զարմանալու . Բայց քիթ պէտք է որ հոտուն գիմանայ , վարդէն նանէէն գըլուխ կը դառնայ . Թէ որ մէջը քիչ մը դգու՞մ մանար Բիչ մ'ալ բազանախ , գին չէր ունենար » : Ճանճն ալ վրայ բերաւ . « Ի՞նչ ըսենք մոմուն . Իրաւ որ վարպետ շինող է մեղուն , Բայց ես ալ աղուոր մոմ մը տեսեր եմ Որ ճրպուռ 1 կ'ըսեն , ի՞նչպէս բացատրեմ , Հոտ ու համ՝ սեպէ թէ բուռն մանանայ՝ Բուկդ այնպէս շինէ , տես ի՞նչ կը դառնայ » : Մյս ու այսպիսի բարակ դատմունքով Մեր երկու գիտունքն եկած քովէ քով՝ Մեղրին ու մոմուն վրայ կը խօսէին . Մեղուն կը նայէր լուսութեամբ իր բանին : Թէ որ այս ճանճին պէս են ու ճպրան Մեր գործոց դատողքն և սուր քննաբան , Հոգ չընենք , թող տանք անոնց անարտուժ իրենց սիրական ճրպուռն ու գըգու՞մ :

1 Եւղ մոմուն :

## ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ-Ի ՀԱՅՈՑ

Գ .

Վանդալարոյ՞ն պարէր , և Հայ թափառի :

ԼՆՑԵԱԼ տարուան՝ սեպտեմբեր ամսոյն մէջ հրատարակած Հայկական յիշատակարանաց մէջ 1 և 2 թիւերուն վրայ չէինք խօսած . ասոնք են երկու պատկերք Լրշակունի Հայ թագաւոր ազանց , ազնիւ քարերու վրայ քանդակած . ո՞վ ըլլալին յայտնի չէ , որովհետեւ վրանին գրուած չկայ . առաջին թիւը Վաղղիոյ արքունի թանգարանին մէջ կը պահուի , և կը ներկայացնէ երիտասարդ Հայ թագաւոր մը որ Տիգրանեան ցեղէն կ'երենայ . ուրուն վրայ դիտելու արժանի են երկայն և գլխին վրայ բոլորած մազերը : Խոյրն ալ գդակին մասը չունի , և շատ բարձր է . բարձրութենէն զատ վերի ծայրը շատ ամփոփուած , և տակաւի ձև մը առած է , որ ուրիշ բարձրադիր խոյրերու վրայ չերենար . վրան ալ արծուոյն տեղ աստղերը բազմացեր են , և իրաւցընէ Բազմաստեղաց կերպարանք մը կուտան : Սրայի զգեստը քղամիդն է կամ վերարկուն , որ սովորական է Լրշակունեաց և Պարթևաց , և անոնցմէ առաջ ալ նոյնը կը գործածուէր :

Երկրորդ թիւը որուն պատկերը առած ենք գլխադրաց պատկերներու հաւաքմունքէ մը , աւելի անծանօթ է մեզի , վասն զի չենք գիտեր ո՞ր թանգարանէն առնուած է , բայց ետեւէ ըլլալով իմանալու՝ ժամանակով այն ալ կ'իմացընենք և թերեւս աւելի տեղեկութիւն մ'ալ տանք : Թագուհւոյ մը դէմք է ասիկայ , որուն գլխին թագը Տիգրանայ թագին շատ նման է , թէպէտ և խուրին վերի ճառագայթած մասն չունի . վրան

1 Հատ . 2 . Երես 275 :



զի այդպէս զոյգ արծուի և մէջտեղը աստղ՝ միայն Տիգրանայ արծաթ դրամոյն ( Թ . 5 ) և ասոր վրայ կ'երևնան . թերևս նոյն իսկ Տիգրանայ թագուհին է Աղէոսատրա կամ Օոսիմա , ինչպէս կ'անուանեն օտարագրի պատմիչք , կամ ուրիշ մը և ուրիշ անունով :

Թագերուն նմանութիւնն թագն կրողներուն անուանը վրայ անդրադարձութիւն մը ընել կուտայ . մեր մէջ թագաւոր կ'ըսուի երկրին գերագոյն տէրը կամ իշխանը կամ ո՞ր և է մեծ իշխան մը , որ ուրիշ ազգաց մէջ առանձին անուն ունի , ասանկ ալ թագաւորին կինը թագուհի կ'ըսուի . ասկէ կը մակաբերենք թէ խիստ շատ հին պիտի ըլլայ Հայոց մէջ թագ կրելը , և թէ իշխանապետին առաջին նշանը թագ եղած պիտի ըլլայ , որով կ'երևնայ ալ թէ խոր հին ատենները բայց 'ի քահանայից և ոչ իշխանք թագ կրած պիտի ըլլան , և միայն արքայն ( Թագուհի ) ըսուած պիտի ըլլայ . այս անունը որ օտարաց մէջ պարզ մակդրի տեղ կը գործածուի՝ մեր մէջ յատուկ ըլլալով , կը վկայէ ազգին դեռ մանկութեան և խամութեան ժամանակներն : Իսկ թագուհի ըսելն ալ կը ցուցնէ՝ թէ այն ատենէն 'ի վեր սովորութիւն եղած է թագաւորին կնիկան ալ թագ կրել :

Ս'եր թագուհեաց աւելի սովորական պատուանուն եղած է Տիգն կոչուիլ , և ընդհանուր իրենց իշխանութեանը Տիգնութիւն ըսել՝ ինչպէս կ'ըսուի Թագաւորութիւն . ( Վշտ ) անունն ալ իբրև հոմանիշ կամ նոյն կը գործածուի . Ղախարհապիկն ալ կոչուած պիտի ըլլան մեր թագուհիները , ինչպէս Ս աչագանայ կինը Ղլուանից թագուհին կը կոչուի իր երկրին վրայ : Հին դիւցազներգութեանց մէջ Ղախարհապիկն ալ կոչուած է Տիգրանուհին :

Ս'եր քրիստոնեայ թագուհեաց թագին և ձեին վրայ տեղեկութիւն չունինք , ինչպէս թագաւորաց համար ալ ըսինք առջի յօդուածին մէջ . միայն այսչափս կ'իմանանք որ թագուհեաց զիւաւոր գլխի զարդ էր քօղը մարգար-

տով և քարերով զարդարած , և անոր վրայ էին թագաւորական նշաններն . Պարսից թագաւորն՝ մեր Պապ թագաւորին Օարմանդուխտ թագուհւոյն զրկեց “ Թագ և պատմութեան և զվառ “ թագաւորացն ” . կ'ըսէ Բուզանդ : Թովմա Ղրծրունին ալ Սոփիա մեծ իշխանուհւոյն համար կ'ըսէ . “ Ի բաց ըն ” կեցեալ զպատուադիր քօղն մարգար ” տահիւս զարդուն ” . ասոնցմով կ'իմանանք որ աս վառը կամ քօղը յատուկ զարդ և նշան մըն էր թագուհեաց և քանի մը զիւաւոր իշխանուհեաց , և տարբեր էր այն քօղերէն որ ուրիշ վարի աստիճանի կանայք ալ ունէին :

Դաշանց թղթոյն մէջ կ'ըսուի թէ Կոստանդիանոսի կինը և քոյրը անգին թագեր , պսակներ և վարսակայներ զըրկեցին Հայոց Ղլխէն թագուհւոյն զոր Բաբէշ կը կոչէ , և Կոստովիդուխտ օրիորդին զոր Դաստիճա կը կոչէ , թերևս փաղաքշաբար . բայց աս զարդերը կամ ընդհանուր կանանց և թագուհեաց զարդեր պիտի սեպենք՝ կամ Հռոմայեցւոց սովորութեամբ , և ոչ յատկացեալ Հայ թագուհեաց :

Վիլիկեցւոց Հայ թագուհեաց վրայ չենք տարակուսիր որ իրենց մերձաւոր եւրոպական ազգերուն և Յունաց թագերը և զարդերը կը կրէին , թէպէտ ուրիշ բաներու մէջ ազգային սովորոյթն ալ պահած էին :

Երկու քանդակադրոշմ գոհարներէն զատ՝ մէկ մ'ալ Ղլուայ բղեշխինն գիտենք , որն որ յիշեր ենք ( ) քաղրիս չորրորդ հատորին մէջ : Եւ իրեքս միայն մեղի ծանօթ են Հայոց քանդակաւոր պատկերներէն . որոնց նման թերևս ուրիշ թանգարաններու մէջ ալ գտնուին . բայց աս իրեքս ալ միայն ըլլային՝ դարձեալ բաւական էին ցուցնելու թէ Հայոց մէջ ալ մտած էր հին ատեն աս ախորժակը և առաջ ալ գացեր էր , ինչպէս կը ցուցնեն ասոնց փորուածքը և նիւթին ազնուութիւնը : Տիգրանայ ատեն շատ ծաղկած էր աս արուեստս՝ ինչպէս ամէն մեծավայել բաներ ալ . Ս'իհրդատայ հետ միաբա-



նած՝ շատ գանձեր ժողվեր էր մեր մեծ  
 թագաւորը և շատ գանձատուներ ու-  
 նէին երկուքն ալ . Սիհրդատայ քով  
 միայն 2000 եղնգնաքարէ փորած բա-  
 ժակներ գտան , իսկ մատնիներ և ա-  
 սանկ դէմքեր անթիւ . այնչափ որ իրմէ  
 առած աւարներէն Սկաւրոս զօրավարը  
 թանգարան մը շինեց Հռոմ , և անանկ  
 քարեր Սիհրդատեան ըսուեցան . ինքն  
 ու Պոմպէոս մտուցին Հռոմայեցւոց  
 մէջ ասանկ քարերու ախորժակը . աս  
 յայտնի է որ Տիգրան Սիհրդատէն ա-  
 ւելի ունէր ասանկ քարեր , որոնցմէ մաս  
 մը Հռոմայեցւոց ձեռք ինկած կրնայ  
 ըլլալ Տիգրանակերտի առման ատեն ,  
 շատն ալ 'ի հարկէ Հայաստանի աւեր-  
 մանց և աւարմանց ատենը կորսուած է ,  
 և թերեւս հիմայ նոյն իսկ հայրենի հո-  
 ղուն տակ թաղուած կեցեր են : Այս  
 բանս է որ մեզի աւելի վստահութիւն  
 տուաւ կարծելու՝ թէ Տիգրանայ ցե-  
 ղինն էին աս երկուքս ալ : Բելի փա-  
 ռաւոր յիշատակարան մ'ալ յիշենք՝  
 որուն նմանը չենք ըսած ուրիշ տեղ մը ,  
 և միայն մեր թագաւորաց թագաւոր  
 Տիգրանին վայլած կը սեպենք , մանա-  
 ւանդ թագին վրայի զարդուլը . Պալատ-  
 ցի տիրացու Վէորգին թարգմանած  
 Լիանց գրքին մէջ կը պատմէ Պարսիկ  
 հեղինակը որ է Հիւսէյին Վուսայ որ-  
 ղին , թէ

“ Ի գանձարանի Սուլդան Լայէտ-  
 տինի ( Լոնիոյ Սուլդանին ) միակու-  
 տոր ըէյհանի զիւմիւրրիւտ մի եղեալ  
 է . ձև նորին քառակուսի և երես նորա  
 յղկեալ և անարատ , և 'ի չափ ափոյ  
 ձեռաց , և շրջանակ նորին ոսկուով ըմ-  
 բռնեալ և ընդելուզեալ . 'ի կշիռ երե-  
 տուն մագալի և 'ի վերայ երեսաց նո-  
 րա գահ իմն և պատկեր մի արքայի փո-  
 ռագրեալ յոյժ կատարուն . և 'ի յերէնոյ  
 իողմանց լափին պարիսպ երէնոյ լափնոյ  
 յոյժ կատարեալ գեղեցիկութեամբ . այնպէս  
 զի 'ի մոմոյ որ ոչ կարասցէ այնպէս կա-  
 տարեալ առնել . և կարելի է թէ քսան  
 մագալ 'ի նմանէ պակասեցուցեալ են  
 մինչև զայն պատկերն 'ի նմա կարա-  
 ցեալ են փորագրել . և այն կոտորն զիւ-

միւրրիւտի այնու ձևով քառակուսի  
 յղկեալ , և այնու հարթութեամբ ա-  
 ւելի քան զհարկու մագալ պարտ է լի-  
 նել զի պատկեր մարդոյ և դէմք թրու-  
 նոց և առիւծուց փորագրեալ լիցին :  
 Աւարքայ հրամայեաց արուեստաւորի  
 ումեք , թէ զերես այն պատկերի միւս  
 անգամ որպէս յառաջն լեալ իցէ կարի  
 ցէ առնել . և կշտամբանօք ցարուես-  
 տաւորն ասաց թէ այս պատկեր արգի-  
 լեալ է մեզ , և մանաւանդ ընդ մեզ ու-  
 նին . և սոյն պատկեր աննման իմն է  
 և կարծեմ թէ 'ի գաւառս մեր ոչ են  
 կազմեալ . բայց բարիօք է 'ի վերայ  
 սորա անուն տէրունի 'ի լեզու արապի  
 փորագրել , և յերկաքանչիւր պատկերի  
 առիւծուցն՝ անուն գրել . իբր զի յետ  
 շրջանի մերոյ յիշատակ մնացական եղի-  
 ցի , ըստ որում հռչակեալ առակ է՝ որ  
 պէս Վանդակ 'ի քարի : Աւ մինչ ա-  
 րուեստաւորն այն 'ի կատար հասոյց  
 զնոյն , եհարց ցնա թագաւորն թէ  
 Լըթողութիւն զիւմիւրրիւտիս որքան  
 իցէ . և թէ 'ի գանձարանի վաղնջա-  
 կան արքայից նմանն սմին ոչ է եղեալ .  
 և 'ի յառաջագունիցն ճէվհէրական ա-  
 րուեստի որ երբեք զնմանն սմին տե-  
 սեալ իցէ : Եւսաց հմուտ արուեստա-  
 ւորն թէ Լմենեին որ չէ տեսեալ ,  
 քանզի այս աննման է . և 'ի պատմու-  
 թիւնս հնագոյն արքայից 'ի գանձարա-  
 նացն որ երբեք նշան չէ տուեալ . և  
 ամենեին 'ի գիրս ճէվհէրական քա-  
 ընց չէ բերեալ՝ որ . և գնահատքն  
 ճէվհէրի որք զճէվհէրն արժեցուցա-  
 նեն՝ սմա գին արժէից ոչ կարեն առ-  
 նել . ապա ուրեմն այսմ գին ոչ գոյ . և  
 որպէս ասեն վասն Տիւրքի Աթիմին՝  
 թէ նման և հանգէտ նմին չիք , զայս  
 մասնիկս զիւմիւրրիւտի ևս այնպէս գի-  
 տասջիր . և լաւագոյն այն է՝ զի սմա

1 Այսինքն , Ալայէտտին գայթակղելով պատ-  
 կերին վրայ իբր թէ կռապաշտական , կը հրամայէ  
 որ տաշէ վրայի փորուածքը ու շտկեցնէ , վերջը  
 վրան Աստուծոյ անունը կամ Վուրանին մէկ խոս-  
 քը փորագրէ : Աղէկ առուտուր :

2 Չէ յիշեալ :

3 Անգին գոհար մը որ նոյն մասնապիւրը կը  
 յիշէ :



արժէք արասցեն զգլխահարկն խորասանու և յրազու և լքէրպէյճանի, զի քանի մի անգամ արժէ » :

Այդ կարգացողք և աս բանս չգիտցող լքրոպացիք ալ դատեն, և ով որ չափ նմանութիւն գտնէ աս անգին զմրուխտին և Տիգրանայ թագին ու հարստութեանը հետ՝ այնչափ աւելի համարմունք ունենայ անոր վրայ :

## ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

### ԱՌՈՂՋՈՒԹԻՒՆ

#### Տղոյ ճճիներու գեղ :

ԱՅ անգամ տղոց վրայ այլ և այլ հիւանդութիւններ կուգան, որ չհասկըցողը կարծէ թէ անոնց պատճառը ճճիներն են, որ անանկ չէ . վասն զի ճճիները չեն կրնար ուրիշ նոր հիւանդութիւն պատճառել, հապա իրենք միայն խեղճ տղան կը չարչարեն, և երբեմն ինչուան մահուան դուռը կը հասցընեն :

Տղու մը ճճի ունենալուն գլխաւոր նշանները սովորաբար ասոնք են . աչուրներուն բիբերը կ'ընդարձակին, շունջը կը հոտի, ստէպ կը ձգուտայ, ստամոքսը կը ցաւի և խոտուկ կ'ունենայ . քանի որ պզտիկ է ու խօսելու կարողութիւն չունի՝ տքալով ու ձեռքը ասդին անդին ցաւած տեղուանքը տանելով կը ջանայ հասկըցընել քաշած նեղութիւնը . չոր հազ մը կ'ունենայ, քրնանալու ատեն ակումները կը կրճրտէ, երեսը կը դեղնի, մարմինը կը վատուանայ, չնչերակը անկանոն կերպով կը զարնէ, վրան երբեմն տաքութիւն կուգայ՝ երբեմն պաղութիւն, շատ անգամ ալ կը դողդղայ :

Իսկ ան հիւանդութիւնները որ բըժըկութենէ հասկըցող մարդիկ ճճիներէ առաջ եկած կը սեպեն, ասոնք են . դժուարաւ ակուայ հանել, մարմնոյն վրայ ծաղկի պէս մանր բւներ դուրս տալ, փորու ցաւ, ջղային ջերմ և

այլն : Լսալիսի հիւանդութեանց դէմը առնելու համար՝ ճճիի դեղ տալը ոչ միայն անօգուտ է, հապա նաև մեծ վնաս կրնայ ընել :

Արդէս զի տղոց փորուն մէջ ճճի չը գոյանայ, ամէն բանէ առաջ պէտք է զգուշանալ անոնց այնպիսի կերակուրներ տալէն՝ որ ճճի գոյացընելու պատճառ կ'ըլլան : Լն տղաքը որոնց կազմուածքը տկար է, մարմիննին ճերմակ, փորերնին սաստիկ ուռած, երբոր անյապ կերակուր կ'ուտեն, և դժուար կը մարսեն, խիստ ենթակայ կ'ըլլան ճճի ունենալու : Եմանապէս քանի որ տղան պզտիկ է, և դեռ ակուայ չունի, պէտք չէ իրեն միս կամ դժուարամարս կերակուրներ կերցընել . տեսակ տեսակ համեմները, նստողական կեանքը, քիչ շարժումնք ընելը, և ասոնց նման բաներ տղուն ճճի ունենալուն մեծ պատճառ կ'ըլլան : Աւտի գէշ կ'ընեն անծնողք որ իրենց տղոցը վրայ չափէն աւելի գուրգուրալով՝ կ'ուզեն որ ամէն բան կերցընեն անոնց, և կամ անոնց ամէն ուզածին մտիկ ընելով այնպիսի բաներ կուտան ուտելու որ տղոց առողջութեանը մեծ վնաս է :

Սովորաբար կը կարծուի թէ շաքարեղէնները և ուրիշ անուշ կերակուրները ճճի կը գոյացընեն . բայց պէտք է լաւ զանազանել : Իէտի անուշով անուանի բժիշկը փորձեր տեսեր է որ տղոց շաքարի ջուր խմցուցեր է, և ճճիները մէկէն սատկեր են . և ուրիշներն ալ փորձած են որ եփած շաքարը տղոց ամենեւին վնաս չընեն : Իսկ քաղցրաւնին կամ շաքարոտած պտղեղէնները, և ուրիշ որ և իցէ անուշ կերակուրներ, որ մարդուս ջղերը կը թուլցընեն՝ մարսողութիւնը կ'այլայլեն, անոնք շատ ճճի կը գոյացընեն :

Արեմն երբոր ծնողք կ'ուզեն իրենց տղաքը աս հիւանդութենէն ազատ պահել, պէտք է

Ա . Օգուշանան անոնց արհեստական համեմներ կերցընելէն . հապա միայն պարզ ու դիւրամարս կերակուրներ տան :